

СОЦИЈАЛНА ИСТОРИЈА

Александар Молнар
Филозофски факултет
Београд

UDK: 323.27
Оригиналан научни рад
Примљен: 16.05.2001.

НИЗОЗЕМСКА У ОЧИМА ЕНГЛЕЗА У 17. ВЕКУ

Аутор се у раду бави питањем како је било могуће да Виљем Орански готово без проблема изврши инвазију Енглеске 1688. и да влада земљом неколико година на скоро арбитран начин. Да би се објаснио овај феномен, веома је важно имати на уму да су, током целог 17. века, Низоземци веома високо цењени у Енглеској, па чак и слављени због своје храбрости, слободе и просперитета. Суочени са тиранијом Џејмса II Стјуарта и у недостатку воље да јој се супротставе, они су били спремни да прихвате чак и освајача на трону – само ако се ради о личности способној да побољша политичке, религиозне и социјалне прилике у Енглеској. А за такву улогу, протестантски, аристократски и слободољубиви Низоземац изгледало је да најбоље одговара.

Кључне речи: *Виљем Орански, Низоземска, Енглеска, Славна револуција.*

У традиционалној виговској историографији (Thomas Macaulay, G. M. Trevelyan, итд.) важио је као аксиом да су Енглези у раздобљу 1685-1688. били дубоко огорчени не само католицизмом Џејмса, него и његовим апсолутизмом, тако да су први кораци у рекатолизацији земље, до којих је дошло по ступању последњег Стјуарта на престо, одмах изазвали снажно антипапско, антифранцуско и антиапсолутистичко расположење, припремајући тло за "Славну револуцију". За то је постојао више него добар разлог: након што је Чарлс II 1681. распустио Оксфордски парламент постало је очигледно да и он, и његов наследник имају намеру да владају Енглеском без сазивања Парламента. Када се то има на уму (баш као и сама судбина јединог Парламента сазваног за време владавине Џејмса), постаје јасно зашто је савременицима Енглеска почињала да све више наликује апсолутној монархији »Краља сунца«. То је послужило виговским историчарима да оду корак даље и закључе да је Џејмс својим самовлашћем изазвао такву индигнацију код енглеског пука да је овај (разјарен Џејмсовим католицизмом), узео судбину у своје руке (тј. руке посланика Конвента) и извршио "Славну револуцију". Виљемова заслуга састојала се "само" у томе што је Енглезима ставио на располагање своју војну "помоћ".

Новија истраживања "ревизионистичких" историчара показују сасвим другачију слику: у Енглеској осамдесетих година 17. века није било неког већег супротстављања Џејмсовом апсолутизму (што је већ наговестио и несрећни Monmouthov поход из 1685), а представа о божанском праву краљеве власти била је општеприхваћена, баш као и сама доктрина о забрани отпора (Israel, 1991a: 10; Speck, 1996: 31). Проблем је, дакле, било једино католичанство. У протеклих век ипо протестантизам је ухватио дубоке корене у Енглеској и учинио планове о рекатолизацији објективно не само неспроводивим, него и директно опасним по краљевску "божанску" власт. Чак је и један тако хобзовски оријентисани монарх (барем када је религија у питању), какав је био Чарлс II, могао да рачуна на дуго и спокојно самовлашће само ако је умео добро да спороводи стари тјудорски "византинизам". Такође је могуће да би Енглези, под још увек снажним утиском протеклог грађанског рата, успели да истрпе католичанство Џејмса II и да сачекају да његова протестантска ћерка Марија ступи на престо, да се 10. јуна 1688. Џејмсу није родио син Џејмс Френсис. Сходно правилима о наслеђивању трона, он је постао престолонаследник и тако покварио све планове о мирном повратку Енглеске у стабилне протестантске воде. То је била ударна каписла која је натерала седморицу Торијеваца и Виговаца да превазиђу све међусобне спорове и да 30. јуна упуте тајни позив низоземском штадхолдеру Виљему Оранском, супругу Џејмсове ћерке Марије, да дође у Енглеску и спаси "стари устав". Међутим, они још увек нису имали никакву представу о томе какав би требало да буде исход Виљемове интервенције и како би требало да тече обнављање "старог устава". А када су добили прилику да се увере у ком правцу су кренули догађаји, неки од њих су постали тако огорчени непријатељи "Славне револуције" да су чак почели да заговарају повратак Џејмса на енглески престо. Због свега тога се данас о догађајима 1688-1689. све више почиње говорити као о "Енглеско-Низоземској револуцији" (Ноак, 1996:12 и 26).

Међутим, поставља се питање зашто су незадовољни Виговци и Торијевци уопште звали Виљема Оранског. Најлакши одговор на ово питање је да им се сам Виљем препоручио и да је од њих тражио позив за интервенцију у енглеске унутрашњеполитичке прилике. Иако овај одговор одговара историјским чињеницама,¹ он не решава проблем, већ отвара ново питање: зашто су незадовољни Виговци и Торијевци прихватили Виљемову понуду. На то питање је такође могуће одговорити посезањем за најлакшим одговором: пошто сами нису били у стању да пруже отпор Џејмсу, незадовољни Виговци и Торијевци су морали да пронађу некога ко ће то бити у стању да учини, а

¹ Виљем је чуо за трудноћу Марије од Модене децембра 1687. и одмах, на своју руку, не обавештавајући Опште сталеже, предузео две акције: прикупљање трупа за инвазију и ангажовање своје мреже савезника, агитатора и шпијуна, који су до јуна успели да испослују позив Виговаца и Торијеваца (Ноак, 1996: 24).

Виљем Орански се нудио као најоптималније решење. Тако долазимо до правог проблема: зашто је Виљем Орански 1688. постао најоптималније решење за Виговце и Торијевце незадовољне политичким приликама у Енглеској. Да би се адекватно разјаснио тај проблем потребно је осврнути се на односе Енглеске и Низоземске у целом 17. веку.

Ван сваке сумње је да ниједна нација у 17. веку није била објект такве фасцинације Енглеца као што је то била низоземска нација. То, уосталом није било ништа необично. И Енглези су, попут Француза, Немаца или Швеђана, током целог 17. века били свесни своје релативне заосталости и третирали су Низоземску као најразвијенију нацију на свету, чија достигнућа у области економије (трговина), религије (толеранција) и политике (слобода) треба следити (Schilling, 1992:307-308). Како извештава G. P. Gooch, списи које су у 17. веку писали Низоземци или који су се односили на Низоземце у Енглеској су најбрже налазили преводиоце и читалачку публику (Gooch, 1927:45). Почетком овог века Енглези још увек са највећом завишћу гледају на религиозна достигнућа Низоземаца – иако се још увек не диве успостављању религиозне толеранције, него победи протестантизма у Низоземској. Енглески радикални протестанти у Низоземцима виде изабрани народ којег је Бог изабрао да би понизио главни бастион католичанства – Шпанију.² Због тога многобројни енглески протестантни одлазе у Низоземску, било као прогнаници, било као добровољци у рату против Шпаније. У самој Енглеској, они перманентно врше притисак, прво на Џејмса, а после и на Чарлса, да се сврста уз Низоземску и поведе "међународни протестантизам" у коначни обрачун са католичким празноверјем и Антихристом у Риму. И док се Џејмс у потпуности оглушио о ове апеле, Чарлс је одмах по ступању на престо покушао да води рат против Шпаније, али је то учинио тако лоше да је убрзо био натеран на неповољан мир, који га је обавезао да ратује са Шпанијом – управо против Низоземске (Vremer, 1989:27). Нема ни мало сумње да је овај рат у великој мери допринео Чарлсовој непопуларности у радикално протестантским круговима и на дужи рок ослабио његову власт.

А када су Енглези смогли снаге да крену у рат против Чарлса, Низоземска је почела да пружа нови – овога пута политички – пример за угледање. Она је била прва модерна европска нација, која је успела да својим сопственим снагама сломи "тиранију" Филипа II, онемогући стварање »домаће тираније« и на крају успостави слободну грађанску републику. Тај пример је

² Касније, током 17. века, како је верска толеранција у Низоземској ухватила чврсте корене и како је број вероисповести почео да се повећава (у Ротердаму је нпр. било 25 различитих црквених општина: презбитеријанска, лутеранска, англиканска, католичка, менонитска, јеврејска, итд.), Низоземска је почела да пружа пример просвећене државе, у којој су искорењени узроци верских ратова. О томе Енглезе обавештава Виљем Темпл (Temple) у својим *Запажањима о провинцијама Уједињене Низоземске* из 1720: "У овој републици ниједан човек се не може искрено потужити да му је савест изложена притиску" (цит. према: Braudel, 1990: 200).

играо незанемарљиву улогу у избијању енглеског грађанског рата, а нарочито у његовој радикализацији 1646-1649. Карактеристичан је био позив Johna Lilburnea Енглезима да се угледају њихову "марљиву суседну нацију, Низоземску", којој су Шпанци покушали да угрозе "животе, слободе и имовину" и наметну своје бискупе и свештенике. Међутим, Низоземци то нису допустили и "помоћу савеза и заклетве" успели су да се одупру Шпанцима и отерају их из своје земље (Lilburne, 1646:10). Lilburne није био усамљен у овим апелима. Небројени су памфлети у периоду 1640-1660. у којима се аутори позивају на светли пример Низоземске која је, храбро истрајавајући у својој »исправној вери« и републиканском уређењу, дочекала да је Бог за то награди и подари јој мир, срећу и економско благостање.³ Када се то има на уму постаје јасно зашто се Thomas Hobbes тужио у *Левујатану* да је главни узрок енглеског грађанског рата лежао у обожавању које су Енглези имали за »велики просперитет« низоземске републике и које их је навело да покушају да опонашају тај пример (Hobbes, 1839: 314).⁴

Низоземска у 17. веку није била било каква држава, она је била економски најмоћнија држава Европе (а самим тим и света). "Низоземска република

³ Ови аргументи ће бити актуелни још током прве фазе Америчке револуције. Тако је нпр. Томас Пејн у *Здравом разуму* убеђивао Американце у предности републике над монархијом, позивајући се на то да је Низоземска "без краља уживала више мира у овом веку, него него иједна монархијска влада у Европи" (Paine, 1995: 12). John Adams, који је за израду модела америчких Чланова конфедерације из 1776. користио примере низоземских државних уговора (пре свега Утрехтски уговор из 1713), посетио је Низоземску 1780. и одушевљен писао супрузи: "Веома ми се свиђа Холандија. То је посебна земља. Не наликује ниједној другој. Она је сва производ марљивости и уметности. Овдашња штедљивост, марљивост, чистоћа итд. заслужују да их моји земљаци имитирају" (цит. према: Nordholt, 1982: 4). Међутим, већ током осамдесетих година 18. века, тј. у другој фази Америчке револуције Низоземска почиње да прераста у негативан пример за Американце. Лабава конфедерација и хаос компетенција унутар низоземске републике не само да постају пример за лоше уставно уређење, него се идентификују као главни узроци њене "дегенерације" и рапидног губљења моћи, које ће резултирати поразима: 1787. пред пруским, а 1795. пред француским окупаторима.

⁴ Међутим, и сам Хобс је такође стајао под једном врстом утицаја који је долазио из Низоземске. У питању је био интелектуални утицај механицистичке филозофије природе, која се развила и учврстила у првој половини 17. века управо у Низоземској, захваљујући понајвише Низоземцу Isaacu Veeckmanu и француском емигранту René Descartesu (Israel, 1995: 583). Могло би се чак рећи да је Хобс у свом подухвату примене њених достигнућа у области политичке филозофије имао најбољег претходника и наследника управо у Низоземској: Хуга Гроциуса и Баруха де Спинозу. Но, Спиноза није био једини Низоземац који се занимао за Хобсову теорију и прихватао њене основне постулате. У Низоземској је "читав низ писаца, углавном повезаних с либералним републиканским и антиклерикалним режимом браће De Witt, стварао дела у којима је потврђивао или барем користио неке од Хобсових идеја" (Tuck, 1981: 139). Напоследку, не треба сметнути с ума ни чињеницу да је амстердамски издавач Blaey 1668, у време када су у Енглеској сва Хобсова дела (изузев оних у области математике и природних наука) била забрањена, објавио збирку Хобсових дела на латинском језику, укључујући ту и *Левујатан*. Био тога свестан или не, Хобс је припадао једној интелектуалној заједници, чије се тежиште у великом делу 17. века налазило у Низоземској.

је била нова држава у раној седамнаестовековној Европи, а опет се уздигла у позицију главне силе свега неколико деценија од свог неизвесног стицања независности" (Price, 1998:16). Такав метеорски успон једне мале и младе државе био је без преседана и збуњивао је савременике, посебно када се узме у обзир у каквом је контрасту она стајала спрам свог окружења: република усред апсолутних монархија, промотор секуларизма усред религиозних сукоба, носилац материјалистичког грађанског етоса усред културе традиционалних духовних вредности (као што су слава, част и сл.), високо урбанизовани регион усред претежно руралних земаља и лабава конфедерација усред немилосрдно унитарних држава. Што је можда још значајније, Низоземска је из своје спољне политике избацила сав хегемонистички баласт и оријентисала се на само два циља: мир и увећање материјалног благостања (што, наравно, није искључивало оштру колонијалну политику изван Европе). Када је лајденски предузетник и радикални републиканац Pieter de la Court 1662. објавио свој веома утицајан спис *Интерес Холандије*, најкраћем и најзначајнијем поглављу у спису је дао наслов: "Од свих ствари, Холандији је најмрскији рат, посебно на мору (док јој је мир користан)" (цит. према: Voxer, 1965:84).⁵ "У том смислу, Низоземска република је представљала културну револуцију у перцепцији природе и циља међународних односа, које није одликовала – у то време посве уобичајена – макијавелистичка аморалност, него промена циљева који ће се немилосрдно следити" (Price, 1998: 19).

Као таква, Низоземска је у очима Енглеза 17. века представљала антипод Француској и изазивала оштре поларизација на политичкој сцени: док је у највећем делу века Француска била официјелни узор Енглеске (монархије), Низоземска је привлачила опозиционаре. Крајем 17. века, када су се колико-толико профилисале прве енглеске странке, Торијевци су се определили за слеђење француског, а Виговци за слеђење низоземског модела. Виговци "су обожавали пример Уједињених провинција и тежили да Британију учине што је више могуће сличном њима. Они су тврдили да је низоземски трговачки успех првенствено продукт њихове политике и да апсолутна монархија и религиозна униформност коче економски прогрес, док републиканска влада и религиозна толеранција воде к расту" (Speck, 1995:193). Дobar пример за рану виговску наклоност Низоземској пружа један од најистакнутијих енглеских републиканаца 17. века, Algernon Sidney. У својим *Дворским максимама*, које су препуне дивљења и похвала Низоземцима, Sidney наглашава да сва преимућства Низоземаца над Енглезима долазе од њиховог републиканског уређења и републиканских врлина: "Тачно је да њихова република изгледа као огромна грађевина лабаво повезаних цигала, која, лоше цементирана, прети да се сруши. Али њихово одушевљење за слободу и просперитет,

⁵ И за Томаса Пејна је, више од сто година касније, Низоземска још увек право оличење републиканског пацифизма: иако се њена "трговина простире целим светом, готово читав век не ратује" (Paine, 1987: 179).

њихова жеља да их очувају, одржала их је у једнодушној одбрани против свих непријатеља" (Sidney, 1996:173). Сиднеу критикује Енглезе што исувише лако доносе негативан суд о републиканском уређењу Низоземске: "Али ми сами гледамо на њихову снагу и богатство, сигурност, срећу и просперитет, које уживају у републици, као на најпогибелнији пример за Енглеску" (Sidney, 1996:161). То је оно што својим сународницима Сиднеу хоће да избије из главе: јер то што Низоземци поседују "снагу и богатство, сигурност, срећу и просперитет" представља управо *логичну последицу* живљења у републиканском државном уређењу.

Током целог 17. и почетком 18. века странци који су, попут Сиднија, боравили или путовали кроз Низоземску дивили су се слободама које су у њој постојале и, посебно, дисциплини која се могла видети у свим сферама социјалног живота (Israel, 1995:677). Ова међузависност слободе и дисциплине можда је на најбољи начин долазила до изражаја у војсци и њеној подређености цивилној власти. Енглези, који су највећи део интеррегнума провели у споровима између војске и парламентарца, завидели су Низоземцима на успешном дисциплиновању и контролисању војске. Индикативно је нпр. да је октобра 1659. генерал Monck обзнанио своју решеност да оконча хаос и среди политичке прилике у Енглеској, а скептике, који су се прибојавали "новог Cromwella", разуверавао је својим најбољим аргументом: чињеницом да је "прво служио у низоземској војсци, где, како је он то формулисао, војници примају и извршавају наређења, а не дају их" (Roots, 1995:247).

Као што можемо да видимо, Енглези су се током целог 17. века интензивно и вишеструко угледали на Низоземце, што је свакако допринело њиховој спремности да поверују Виљему, његовој војсци и његовим обећањима да ће средити енглеске политичке и религиозне прилике једном за свагда. Није неважно поменути и то да је већ током "Кризе искључења" један број истакнутих Виговаца, као што су били маркиз Halifax и ерл од Sunderlanda, давао Виљему предност у односу на Monmoutha и залагао се за прелазак круне на његову супругу Марију (Bevan, 1997:65). У њиховим очима, Виљем је био прави Низоземац, проверени протестант и супруг Џејмсове ћерке Марије, па самим тим и погодна личност за стварање привида да Чарлса, односно Џејмса на престолу наслеђује потпуно легитимни наследник – његова ћерка.

Међутим, односи Енглеза према Низоземцима се нису исцрпљивали у једноставном и некритичком угледању. Као што често бива, узор почиње да временом (посебно ако се успешно следи и имитира) прераста у такмаца или чак непријатеља. То се управо дешава у односима Енглеза и Низоземаца половином 17. века. Започињући рат против Чарлса, Енглези су желели савез са Низоземском (Дуги парламент је то уврстио у својих *Деветнаест пропозиција* из јуна 1642. и пет месеци касније послао дипломате у Хаг с циљем да договоре савез), али је Низоземска остала верна Чарлсу, и то углавном захваљујући политици Виљема II Оранског. А када је Виљем умро 1650. и када су холандски провинцијални сталези издејствовали да место штатхолдера оста-

не упражњено (због чега је Низоземска у наредне 22 године била без штатхолдера, уживајући тзв. "истинску слободу"), Енглези су дошли на идеју да су се стекли сви услови да две протестантске републике, које су раскрстиле са својим "монарсима", уђу у један "ближи савез". Марта 1651. Крњи парламент је послао ванредног амбасадора у Хаг с новом иницијативом, надајући се остварењу давнашњег сна о уједињењу. Међутим, Низоземци су одбили предлог, страхујући од енглеског унитаризма (који је већ био прогутан Шкотску и Ирску), од енглеске економске политике (која је била отворено усмерена против низоземске текстилне индустрије), као и од "тираније" Крњег парламента (који се већ показао неспособним да с неистомишљеницима поступа другачије него уз употребу силе). Истина, Низоземци су били вољни да ступе у савез, заснован "на заједничком интересу", али је то било далеко од енглеских очекивања. Зато је неуспех успостављања "ближег савеза" у Енглеској изазвао страховито огорчење и бурне реакције, које су на крају кулминирале у првом Енглеско-Низоземском рату (1562-1654). У провалама мржње према Низоземцима, најдаље су отишли Пети монархисти, који су убрзо овладели *Vareboneovim* парламентом. Они су Низоземску прогласили новим Вавилоном, којег је богатство корумпирало, које се клања лажном богу Мамону и које се мора по сваку цену уништити до темеља (Jones, 1996:137). Срећом, Cromwell је врло брзо распустио *Vareboneov* парламент, тако да је елиминисана главна препрека за закључење мира с Низоземском.

Но, тиме нису завршени седамнаестовековни ратови између Енглеске и Низоземске. Чарлс II ће још два пута, 1665-1667. и 1672-1674, покренути ратове против Низоземаца, оправдавајући то првенствено економским аргументима. То није била Чарлсова новина. Већ је његов отац своје сврставање уз Шпанију у рату против Низоземске покушао да оправда меркантилистичким аргументима и да као главни циљ своје ратне политике прикаже повећање енглеског благостања кроз сузбијање низоземске конкуренције. Те аргументе су преузели и сами републиканци: Algernon Sidney је био један од водећих "ратних јастребова" Крњег парламента, који је у покретању Првог енглеско-низоземског рата видео прилику за Енглеску да са светског тржишта уклони свог главног конкурента. Ерл од Шафтсберија је фебруара 1673. отишао још даље и Трећи енглеско-низоземски рат у Парламенту бранио парафразирајући Катонов говор против Картагине (*delenda est Carthago*) и тражећи да нова "римска" империја до темеља разори свог главног непријатеља како би се могла даље развијати. Срећом и по Sidneya и по Шафтсберија, нова "Картагина" није уништена, тако да су пред каснијим прогонима на острву (тј. у новом "Риму", који је већ из републике био прерастао у "принципат") обојица могли да побегну и склоне се иза њених спасоносних "зидина".

Иначе, 1672. је била кључна година за Европу. Луј XIV и Чарлс II су здруженим снагама напали Низоземску и дубоко продрли на њену територију, тако да су поново само Холандија и Зеланд остали неосвојени. Много тога је тада зависило од судбине Низоземске: идеја републиканизма, коју је

Низоземска оваплоћивала, француска супрематија у Европи, борба против апсолутизма у Енглеској итд. Власти у Лондону су у то време покушавале да убеди Енглеze да је Низоземска не само њихов највећи трговински конкурент, него и њихов највећи непријатељ. Међутим, пошто су још увек постојале многобројне везе између два народа, велики део јавног мњења није био убеђен у ову причу и могао се добром пронизоземском пропагандом придобити за закључење сепаратног мира са Низоземском. Виљем III Орански је одмах по ступању на дужност штатхолдера одлучио да учини управо то и започео је "политички рат" за енглеско јавно мњење. Главни Виљемов човек за пропагандни рат је био Peter Du Moulin, избеглица из Енглеске, коме је најважнију помоћ пружио велики пензионер Caspar Fagel (који је на том месту сменио Jan de Witta). Створена је велика мрежа писаца памфлета, шпијуна, тајних агената, шверцера и завереника са главним штабом у Хагу, где су били Moulin и Фагел. Пропаганда је вођена тако успешно да је енглеско јавно мњење заиста у кратком року стало на страну Виљема и са огромном мржњом се окренуло према Француској. Посебну улогу су у овом преокрету енглеског јавног мњења имали енглески неуспеси у ратовању и одлучни отпор који су Низоземци пружали далеко надмоћнијим снагама Енглеске и Француске (Israel, 1996:75). А када је низоземска морнарица под командом адмирала Michiel de Ruyter успела да 21. августа 1673. одбије здружене енглеско-француске поморске снаге и да осигура како низоземску обалу, тако и низоземску поморску трговину, у Енглеској је потпуно спласнуло одушевљење за ратни циљ уништења низоземске поморске супрематије и започеле су припреме да се са Низоземском закључи сепаратни мир "по сваку цену" (Ekberg, 1979:154). До тога је дошло фебруара 1674. Низоземска је поново била спасена, захваљујући ништа мање својој брилијантној пропагандној активности него оружју.

Низоземска пропаганда, која је своју супериорност показала већ на самом почетку Осамдесетогодишњег рата, одиграла је одлучујућу улогу у Трећем енглеско-низоземском рату зато што је знала да веома мудро пробуди код Енглеза страхове од коалиције Чарлса II и Луја XIV. Инсистирајући на "католичкој" позадини те коалиције, низоземска пропаганда је убедила Енглеze да су они и њихове слободе праве жртве ове коалиције. Неки од памфлета написаних у ово време стекли су тако велику популарност (као нпр. *Пораст напаста*, чији је аутор вероватно био Du Moulin) да ће моћи бити коришћени и касније, у време када је Шафтсбери ковао заверу против Чарлса и Џејмса. Напоследку, Виљем Орански ће 1688, приликом инвазије на Енглеску, применити исту стратегију као и 1672-1674. и укњижити још једну блиставу победу низоземске писане речи над иностраним непријатељима низоземске политике (Haley, 1953:222). Тако су се дугорочни ефекти низоземске пропаганде из времена Трећег енглеско-низоземског рата показали као веома важни за успех "Славне револуције" 1688, када је у потпуности пропао Џејмсов покушај да Енглеze мобилише за рат против Низоземаца, описујући их као

"традиционалне непријатеље" (Jones, 1996: 216). Уместо тога, Енглези су били склонији да поверују самом Виљему, као и Торијевцима и Виговцима који су га позвали у Енглеску да их "спаси" и рашчисти проблеме везане за сукцесију круне. То говори у прилог чињеници да је крајем 17. века, упркос свем економском ривалству, код Енглеза опстао још увек незанемарљиви степен дивљења и отворености према Низоземцима, без којег би "Славна револуција" била немогућа. Осим тога, Енглезима су 1688. били непознати сами Виљемови планови, а да су им којим случајем били познати, никакво дивљење према Низоземцима их не би покренуло да подрже Виљема и до "Славне револуције" по свој прилици никада не би ни дошло.

Главни проблем са којим се Низоземска крајем осамдесетих година 17. века суочавала био је француско-низоземски трговински рат, који је започео августа 1687. и показивао сасвим очигледну тенденцију да прерасте у оружани рат. Виљем Орански је у самој Низоземској припадао партији која је у Француској, као актуелном европском хегемону без преседана, видела главног непријатеља низоземске политичке независности и економског развоја. Као и његов главни политички противник у Холандији, Jan de Witt (кога је морао да уклони да би постао штадхолдер), Виљем је у својој спољној политици био "европејац", тј. тежио је за успостављањем равнотеже силе која би омогућила мир и економски просперитет. Али, за разлику од de Witta,⁶ Виљем је био крајње реалистичан политичар и могао је врло јасно да уочи када се равнотежа силе више не може остварити дипломатским средствима и када се рат против претендента на хегемонију више не може избећи. Зато му је као поручено дошло компликовање политичких прилика у Енглеској. Џејмс II је био одани следбеник Луја XIV и његов потенцијални савезник у рату против Низоземске. Ако би, дакле, дошло до рата, Низоземска би морала да ратује не само против Француске (која је већ сама по себи била застрашујуће моћна), него још и против Енглеске. Но, ситуација би се коренито променила уколико би се неким чудом Низоземска и Енглеска нашле на истој страни у рату против Француске. Када се родио Џејмс Френсис, Виљем је препознао шансу за догађање управо тог "чуда". Позив Виговаца и Торијеваца да дође у Енглеску и среди политичке прилике (који је заправо он сам од њих наручио) Виљем је искористио да оконча дуге и мукотрпне припреме да се Енглеска не

⁶ Jan de Witt је док је још обављао функцију великог пензионера Холандије правио анализе државних интереса и дошао до закључка да њихова правилна (тј. рационална) спознаја мора водити успостављању одбрамбеног савеза у Европи. Међутим, Енглеска и Француска су, противно својим "рационалним" интересима, 1672. оформиле савез против Низоземске, што је довело до рата, Витовог пада и доласка Виљема на место штадхолдера. "Неуспех Јана де Вита је у исто време учинио очигледним границе политичке аналитике и прогностике, која полази само од објективних интереса држава" (Münkler, 1987: 268). Ту лекцију је Виљем научио и зато је у својим проценама политичких актера у Европи знао да много већи значај придаје ирационалним покретачима, а нарочито жељи за славом и величином (која је нпр. код Луја XIV била нарочито изражена).

само одвоји од Француске, него и да се уврсти у савез с Низоземском у рату против Француске. За овај план Виљем је успео да кроз мукотрпне преговоре придобије сагласност како низоземских Општинских сталежа, тако и провинцијалних сталежа, међу којима су политички најзначајнији били они холандски. Након дуготрајних отпора Виљемовом плану (мотивисаних покушајима да се некако постигне компромис с Лујем XIV и сачува највеће низоземско тржиште), холандски Провинцијални сталежи су на крају ипак били принуђени да одобре инвазију Енглеске, и то, како је стајало у једној њиховој тајној декларацији, с циљем "да се осигура ова држава [Низоземска] против свих спољних опасности" (Israel, 1991б:120). "Славна револуција" је тако изворно замишљена као акт самоодржања Низоземске. После дугих размишљања и расправа, сви низоземски политички актери су се у једној сложеној процедури сагласили око тога шта треба учинити у прекарној спољнополитичкој ситуацији да би се њихова држава заштитила од опасности која је претила с југа (и, потенцијално, запада). С енглеским политичким актерима било је сасвим супротно: они још увек нису имали представе о томе шта их очекује у њиховој "Славној револуцији".

Па ипак, енглеско јавно мњење је било кључни фактор успеха Виљемовог плана. Ако је намеравао да оствари свој циљ – а то је било увлачење Енглеске у рат против Француске, ради "спаса" Низоземске – он је морао да за себе придобије што више енглеских политичких актера (по могућству све осим најокорелијих ројалиста) и да код њих пробуди сећање на захтев који је покренуо енглески грађански рат и који је све до тада остао неостварен – стварање уставне монархије и система поделе власти између краља и Парламента. У сврху придобијања енглеског јавног мњења (али и оправдања предстојеће инвазије на Енглеску пред целом Европом) 10. октобра 1688. се појављује *Декларација Његове Висости Виљема Хенрија, Принца Оранског, о разлозима који су га навели да се појави под оружјем у краљевству Енглеској ради заштите протестантске религије и рестаурације закона и слобода Енглеске, Шкотске и Ирске*. Иако је *Декларација* штампана на више језика, свакако је најважније било издање на енглеском језику, чији је тираж достигао за оно време фантастичну цифру од 60.000 примерака. Цео посао, од писања, преко штампања, па до дистрибуције, обављен је беспрекорно, тако да је *Декларација* у врло кратком року постала најчитаније штиво не само у Енглеској, него и у готово целој Европи. У њој је Виљем приказан као пријатељ енглеског пука, који се спрема да са војском, у великој мери састављеном од виговских добровољаца (што изгнаника, што новопридошлих специјално за ову прилику) и по позиву самих посланика Парламента, дође у Енглеску и "помогне" у сређивању политичких прилика у њој. Пошто су Енглези "у свим стварима које се тичу њихових савести, слобода и имовине подвргнути арбитрарној влади" (The Prince of Orange, 1688: 5), "низоземска инвазија" Енглеске ће имати за главни циљ да их ослободи од те арбитрарне власти, као и да заштити протестантску религију (The Prince of Orange, 1688: 3). *Декларација*

даље доноси набрајање свих кршења права која је починио Џејмс и констатацију да се ова кршења нису могла отклонити редовним средствима.

Осим тога, Виљем је бескрупулозно довео у питање Џејмсово очинство над новорођеним Џејмсом Френсисом и позвао Парламент да испита целу ствар. Инсистирајући на томе да је један од главних проблема Енглеске "арбитрарна власт" која не дозвољава сазивање Парламента, Виљем је мудро саветовао Енглезима да ће излаз из постојеће политичке кризе наћи једино у сазивању новог Парламента, који ће размотрити све аспекте рођења принца од Велса (The Prince of Orange, 1688:11). У *Допунској декларацији* Виљем је поново наглашавао да против "арбитрарне и деспотске власти" нема другог лека «осим у Парламенту» (The Prince of Orange, 1688:16). Притом се Виљем декларисао као непристрасна страна, која има једино за циљ да помогне сазивање Парламента и да обезбеди права сукцесије своје супруге Марије, а никако да свргава Џејмса или да мења правила наслеђивања трона Енглеске. Као противуслугу за ову "помоћ" енглеском пуку у борби за његова права и слободе Виљем је врло неупадљиво и готово узгред споменуо одустајање Енглеске од помоћи Француској у (предстојећем) рату против Низоземске. О томе да се од Енглеске очекује да сама уђе у рат на страни Низоземске и да сноси лавовски део ратних трошкова није било ни помене. Све у свему, *Декларација* је требала да код (енглеских) читалаца изазове утисак да ће инвазија Низоземске на Енглеску бити извршена по позиву "целе енглеске нације" и да ће након тога Низоземци пружити само "добре услуге" Енглезима у њиховом решавању властите ствари (Israel, 1991b: 123-124).

Овако конципирана, *Декларација* је доживела брз и огроман успех.⁷ Џејмс је предузео све што је било у његовој моћи да организује контрапропаганду,⁸ али се пропагандни рат ипак завршио Виљемовом убедљивом победом. Зато је Виљеово искрцавање на енглеско тло 5. новембра 1688. Дочекало с прилично распрострањеном подршком, а понегде чак и с одушевљењем. С Виљемом је пристигла за оно време огромна војска од 21.000 најбољих војника који су се могли унајмити у Европи. Поређења ради, низоземске снаге које су 1688. извршиле инвазију на Енглеску биле су четири пута снажније него чувена шпанска армада из 1588. Сам Џејмс се једно време носио мишљу да отпочне рат, али је убрзо видео да је непријатељ далеко надмоћнији и да је сваки отпор узалудан, тако да до оружаног сукоба није дошло. Децембра месеца Виљем је са својом војском ушао у Лондон, крунишући на

⁷ У унутрашњости Енглеске "Славна револуција" се заправо свела на јавно читање *Декларације* Виљема Оранског.

⁸ О успешности Џејмсове контрапропаганде сведочи чињеница да је Виљем био принуђен да већ 24. октобра објави *Допунску декларацију*, која је убудуће штампана заједно с *Декларацијом* (Claydon, 1996: 96).

тај начин беспрекорно спороведени полугодишњи подухват инвазије Енглеске.⁹

Тиме је започео један од свакако наконтroversних периода у енглеској историји, познат под именом "Славна револуција". У каснијој виговској историографији збивања те зиме су интерпретирана у »патриотском« кључу, по којем се енглески пук, жељан слободе, обрачунао са својим тиранином и створио себи уставну монархију и један политички систем у којем ће напoкон постати могућа подела власти између краља и Парламента. Новија истраживања бацају сасвим другачије светло на "Славну револуцију". За разумевање догађаја у периоду 1689-1691. мора се пре свега имати у виду *преовлађујућа непоузданост енглеског пука и његова несклоност револуцији*. Исход Monmouthove побуне то је сасвим уверљиво показао. Сам Виљем Орански је из очајничког похода краљевског копилета 1685. могао да извуче два важна закључка за свој властити поход три године касније: прво, није се смео поуздати у становништво Енглеске да ће му пружити било какву значајнију помоћ у свргавању Џејмса, и друго, након свргавања Џејмса, није се смео поуздати у енглеску војску да ће му бити лојална, већ ју је морао неутрализовати (Clifton, 1986:59). То је, све у свему, значило да "Славну револуцију" Виљем мора извести мање-више сам.

И заиста, када се подробније погледају догађаји који су уследили у назначеном периоду, не само у Енглеској, већ и у целој Великој Британији, постаје сасвим јасно да је низоземска интервенција била одлучујући фактор у њима (Israel, 1991b:105). То се, као прво, односи на Џејмсово "напуштање" Лондона и Енглеске. Ако је тачно да је Џејмс побегао из Енглеске на двор Луја XIV, онда је исто тако тачно да га је из Лондона уз употребу силе спровео један низоземски одред (при чему је хапшење и присилно одвођење цинично образложено као "заштита од руље"). Друго, Лондон се у периоду 1689-1690. налазио у реалној низоземској окупацији (која је касније била у потпуности избрисана из виговске историографије). Енглеским војницима је било забрањен приступ Лондону, а свеприсутна низоземска војска је на себе преузела чак и полицијске функције. Ко је имао илузије да ће низоземска инвазија бити "помоћ" Енглезима да сами реше своју интерну ствар, сада се морао суочити с једном сасвим другачијом стварношћу. Револуционарно расположење Енглеза из новембра месеца 1688. драматично се променило за само

⁹ Низоземска (која је у то време била на злу гласу врло лабаве и неорганизоване државе) је у организовању тог огромног подухвата показала такву брзину и ефикасност да је цела тадашња Европа била фасцинирана. Иако је куповина војника и бродова по европским државама, коју је у лето 1688. започела Низоземска, врло брзо разоткрила Виљемове намере, ипак је брзина и перфекционизам са којим је извршена инвазија Енглеске запрепастила и највеће оптимисте. Луј XIV је стигао само да опомене Низоземску да ће инвазију на Енглеску сматрати објавом рата, док његов савезник Џејмс није чак успео ни да окупи снаге којима је располагао (а које су биле распршене по целом Британском острву) и тако створи војску кадру да се супротстави Виљему.

неколико недеља. Но, све то још није било ништа у поређењу са оним што је тек долазило. Цео подухват је за Виљема представљао "инвестицију" која је тек требала да почне да даје профит – када се Енглези буду укључили у рат Низоземске против Француске. То је била "новост" коју ће Енглези имати да сазнају 1689, када буде почео са радом Конвент.

Оно што ће се веома брзо показати као велики проблем у раду Конвента била је револтираност великог дела посланика Виљемовим понашањем, које се састојало у игнорисању и омаловажавању целокупног енглеског естаблишмента. Како је, поучен *Monmouthovim* искуством, гајио дубоко неповерење према њима, Виљем је све важне одлуке доносио искључиво у кругу своје "низоземске хунте у Лондону", док је Енглезе, све скупа, третирао као потенцијалне реметилачке факторе у његовим тајним, беспрекорно припремљеним плановима. Но, проблем није лежао само у односима између Виљема и посланика Конвента (односно, касније, Парламента). Након церемоније крунисања индигнација Виљемом је захватила најшире слојеве становништва Енглеске. Још веће незадовољство је произашло из уласка Енглеске у рат против Француске три месеца касније и повећања пореза који су одмах уследили (Енглеска је од једне од порезима најнеоптерећенијих нација у Европи постала друга по реду оптерећења – одмах након Низоземске). Напослетку, као врхунац "понижења", енглески протестанти су морали прихватити толеранцију према католицима, иако је у њиховим очима цела револуција требало да значи "коначни обрачун" с католичанством. Већ на лето 1689. многи извештачи су говорили о таквом нерасположењу код Енглеца, да је препрека повратку Џејмса на енглески трон био још само Виљем и његова низоземска војска (Israel, 1991b:142).

Опција еманципације од Виљема и његове војске је Енглецима почињала да се отвара 1691, када су оружане снаге Џејмса дефинитивно протеране из Ирске и када је Низоземцима пошло за руком да успоставе потпуну контролу над целим Британским острвом. Како је Виљем био преузет ратом против Џејмса (и због ратних дејстава одсутан из Лондона), Парламент је већ 1690. почео да користи ситуацију, учвршћује своју позицију и пружа одлучан отпор Виљемовом самовлашћу. У наредном периоду (1691-1701) Парламент ће успети да сломи моћ Виљема (и његове "низоземске хунте") и да подвргне круну својој контроли. Треба, међутим, одмах напоменути да је то било могуће управо зато што је Парламент за свог "противника" имао личност која је већ пре тога била обављала функцију низоземског штадхолдера и навикнута на сарадњу и стварање компромиса са сталешком скупштином. Виљем је, наиме, у Енглеску дошао да обави један посао и био је спреман да скрши сваки отпор који би га спречио у томе. Када је 1691. највећи део тог посла обављен, Виљем је могао да олабави политички притисак и да се врати начину на који су штадхолдери већ више од једног века вршили власт у Низоземској – да се углавном стара о спољној политици и да унутрашњу политику препушта сталешкој скупштини (Lossky, 1985:52). Тај заокрет ка "штадхол-

дерским" принципима у Виљемовој владавини у Енглеској чинио је нужан предуслов за постизање уставног аранжмана у периоду 1691-1701.

Прекретну тачку у овом периоду представља 1697. година, у којој је Парламент успео да од Виљема исходује уступке који су превазилазили чак и поменути "штадхолерски" минимум ингеренција власти. Те године је, наине, окончан Деветогодишњи рат и закључен мир у Рисвику (крајње повољан за тзв. Аугсбуршку лигу, којој се Виљем налазио на челу), тако да је Европа могла да предахне од рата и врати се мирнодопским проблемима. Енглески Парламент је нову ситуацију искористио да крене у офанзиву против Виљема и захтева распуштање стајаће војске (па чак и чувене низоземске плаве гарде) и подвргавање краља Парламенту у војним питањима. Та иницијатива је уродила плодом крајем 1698, када је Парламенту пошло за руком да извојује своју највећу победу над Виљемом – и то управо у оној истој критичној тачци на којој су пропадали сви покушаји Olivera Cromwella да пронађе консензус с протекторским парламентима. Виљемов отпор је, разумљиво, био снажан, али је на крају ипак спласнуо. Иако се у то време озбиљно носио мишљу да абдицира, Виљем је ипак на велики притисак Парламента наставио да врши дужности краља (Bevan, 1997:168-169). Последње године Виљемове владавине су заиста биле обележене дубоком амбивалентношћу у осећањима Енглеца према њему и његовим војницима: они су били у исто време и ослободиоци и окупатори, странци који су некада били позвани, али који су у међувремену постали неугодни и превасходно скупии гости (Вахтер, 1966: 360). Из Деветогодишњег рата Енглеци су изашли с добро сређеном државом и одличним међународним положајем и хтели су да у томе несметано уживају. Мало њих је још хтело да се сећа разлога због којих је 1688. Виљем дошао и са својим војницима "освојио" Енглеску. Десет година касније, они су били још само сметња, трајни извор национализма, који је тровао не само политичку, него и социјалну климу Енглеске. Практично од самог Виљемовог искрцавања на енглеско тло, јакобитска пропаганда је немилосрдно распиривала мржњу према њему и Низоземцима. Током деведесетих година умножавали су се гласови који не само да су оштро критиковали "низоземску праксу" у Енглеској, него су отворено нападали Виљема да је у Енглеску дошао како би уништио њену привреду и постао њен "господар" (Israel, 1996: 84). Националистички сентименти су прорадили веома бурно, тако да су Енглеском почеле да колају најчудноватије приче о "низоземској завери" против Енглеца. То ће их Даниел Дефо 1701. изложити немилосрдној критици у сатиричној поеми *Прави рођени Енглец*. Исмевајући ксенофобију својих земљака, он ће их бескрупулозно подсетити зашто је Виљем морао да до краја остане "странац" у свом краљевству:

*»Ми смо га већ толико пута преварили,
да би требало да буде прави лудак
да се поузда у верност енглеског џентлмена«
(Defoe, 1997:53).*

Иронија је судбине да је, упркос свему, Виљем управо као »странац« био најбоље решење за Енглезе: без својих плаћеника на британском острву и често одсутан због својих штахолдерских послова у Низоземској, он је већ наликовао на прву двојицу ханOVERанских краљева. Времена парламентарног суверенитета су полагано започињала.

ЛИТЕРАТУРА

- Baxter Stephen (1966): *William III*, London: Longmans
- Bevan Bryan (1997): *King William III: Prince of Orange, the First European*, London: The Rubicon Press
- Boxer C. R. (1965): *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800*, London: Hutchinson & Co.
- Braudel Fernand (1990): *Sozialgeschichte des 15.-18. Jahrhunderts. Band III: Aufbruch zur Weltwirtschaft*, München: Kindler Verlag
- Bremer Francis (1989): *Puritan Crisis. New England and the English Civil Wars, 1630-1670*, New York i London: Garland Publishing Inc.
- Claydon Tony (1996): "William III's *Declaration of Reasons* and Glorious Revolution", *The Historical Journal*, god. 39, br. 1:87-108
- Clifton Robin (1986): "Lessons and Consequences of Monmouth's Rebellion", u: Roots Ivan (ur.): *The Monmouth Rising*, Exeter: Devon Books
- Defoe Daniel (1997): "The True-Born Englishman", u: *The True-Born Englishman and Other Writings*, London itd.: Penguin Books
- Ekberg Carl (1979): *The Failure of Louis XIV's Dutch War*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press
- Gooch G. P. (1927): *English Democratic Ideas in the Seventeenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press
- Haley K. H. D. (1986): "The Political Context of Monmouth's Rebellion", u: Roots Ivan (ur.): op. cit.
- Hoak Dale (1996): "The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89", u: Hoak Dale i Feingold Mordechai (ur.): *The World of William and Mary. Anglo-Dutch Perspectives on the Revolution of 1688-89*, Stanford, California: Stanford University Press
- Hobbes Thomas (1839): *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, u: *English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, knj. 3, London: John Bohn
- Israel Jonathan (1991a): "General Introduction", u: Israel Jonathan (ur.): *The Anglo-Dutch Moment. Essays on the Glorious Revolution and its World Impact*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Israel Jonathan (1991b): "The Dutch Role in the Glorious Revolution", u: ibid.
- Israel Jonathan (1995): *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*, Oxford: Clarendon Press.
- Israel Jonathan (1996): "England, the Dutch, and the Struggle for Mastery of World Trade in the Age of the Glorious Revolution (1682-1712)", u: Hoak Dale i Feingold Mordechai (ur.).
- Jones J. R. (1996): *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*, London i New York: Longman

- Kasirer Ernst (1972): *Mit o državi*, Beograd: Nolit
- Lilburn[e] John (1646): *Londons Liberty in Chains Discovered*, London (bez oznake izdavača) (Thomason tracts, E. 359. <17>)
- Lossky Andrew (1985): "Political Ideas of William III", u: Rowen Herbert i Lossky Andrew: *Political Ideas and Institutions in the Dutch Republic*, Los Angeles: University of California
- Münkler Herfried (1987): *Im Namen des Staates. Die Begründung der Staatsraison in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main: Fischer Verlag
- Paine Thomas (1995): "Common Sense (February, 14, 1776)", u: *Collected Writings*, New York: The Library of America
- Pejn Tomas (1987): *Prava čoveka*, Beograd: Filip Višnjić
- Price J. L. (1998): *The Duch Republic in the Seventeenth Century*, Basinstoke i London: Macmillan Press
- Roots Ivan (1995): *The Great Rebellion 1642-1660*, Phoenix Mill itd.: Alan Sutton Publishing Limited
- Schilling Heinz (1992): *Religion, Political Culture, and the Emergence of Early Modern Society. Essays in German and Dutch History*, Leiden, New York i Köln: E. J. Brill
- Sidney Algernon (1996): *Court Maxims*, Cambridge i New York: Cambridge University Press
- Speck W. A. (1996): »Some Consequences of the Glorious Revolution«, u: Hoak Dale i Feingold Mordechai (ur.): op. cit.
- The Prince of Orange (1688): *His Declaration: Shewing the Reasons Why He Invades England With a Short Preface and Some Modest Remarks on It*, London: Randal Taylor
- Tuck Richard (1981): *Natural Right Theories: Their Origin and Development*, Cambridge: Cambridge Universitx Press

Alexandar Molnar
Faculty of Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

THE NETHERLANDS IN THE EYES OF ENGLISHMEN IN THE 17th CENTURY

In the article, the author deals with the question why was it possible for William III of Orange to invade England in 1688 without serious problems and rule the country for couple of years in almost arbitrarily style. In order to explain this phenomena, it is very important to have in mind that, during the whole Seventeenth century, the Dutch were estimated very high in England and even celebrated for their courage, freedom and prosperity. Faced with the tyranny of James II Stewart and lacking the will to resist it, they were ready to accept even the conqueror on the throne – only if he proved to be the person capable of improving political, religious and social conditions in England. And for such a role, the Protestant, aristocratic and freedom-loving Dutchman was thought to be suited best.

Key words: Nederlands, William of Orange, England, Glorious Revolution.